

Historical Studies of the English Parliament, ed. by E. B. Fryde and E. Miller, Cambridge at the University Press 1970. Vol. I — Origins to 1399, s. XII, 387; Vol. II — 1399 - 1663, s. 394.

I

Z literatury traktującej o narodzinach i rozwoju angielskiego parlamentaryzmu można by dziś utworzyć sporą bibliotekę. Fakt, iż powstawała ona różnymi czasy, odbijając w sobie właściwe poszczególnym okresom zapatrywania i postawy metodologiczne sprawia, że niełatwo jest, nawet specjalistom, wyrobić sobie należyty i krytyczny pogląd w powyższej materii, przyjąć lub odrzucić ustalenia tego czy innego badacza. Co więcej, coraz liczniejsze są dziś studia w sposób istotny korygujące i uzupełniające dawniejsze opinie, nie przekraczające przeważnie ram artykułu, rozproszone w dodatku po trudno nieraz dostępnych czasopismach czy zbiorowych tomach. Właśnie troską o ułatwienie współczesnym zapoznania się z ostatnim słowem nauki kierowali się wydawcy prezentowanej tu dwutomowej antologii.

Brytyjski parlamentaryzm doby wiktoriańskiej stanowił w oczach wielu ówczesnych szczytowe osiągnięcie politycznego demokratyzmu. Uzasadniając ten stan rzeczy wielu prawników i historyków (np. Hallam czy Stubbs) dowodziło, że dzieje Anglii stanowiły unikalny przykład rozwoju instytucji i idei demokratycznych w sposób nieprzerwany już od czasów anglosaskich. Momentem przełomowym w tym procesie miały być narodziny parlamentu, zrodzonego ze stopniowej kooptacji do rady królewskiej przedstawicieli hrabstw oraz miast. Dokonać miała się ta przemiana za rządów Edwarda I (1274 - 1307), w szczególności od chwili zwołania przez tego władcę w 1295 r. tzw. „Model parliament”¹. Ten brytyjski punkt widzenia przyjęła wkrótce historiografia kontynentalna². Pod koniec XIX stulecia szacowny obraz przeszłości stworzony po troszę „ku pokrzepieniu serc” angielskiej burżuazji, stał się przedmiotem surowej krytyki zapoczątkowanej przez F. W. Maitlanda³, a kontynuowanej aż do czasów współczesnych przez tzw. „szkołę krytyczną”⁴. W oczach jej zwolenników centralne miejsce „ludu-suwerena”, powoli lecz systematycznie rozwijającego swe prawa polityczne od niepamiętnych czasów, zajęli monarchowie wraz ze swymi urzędnikami. Parlamenty XIII i XIV w. miały być sesjami sądowymi rady królewskiej. Jeśli pojawiali się na nich okazjonalnie przedstawiciele hrabstw i miast, to jedynie na wezwanie króla, a to w celu sprawniejszego sprawowania władzy nad krajem oraz kontrolowania podległych urzędników lokalnych. I ten punkt widzenia przyjęty został szybko przez europejskich historyków⁵. Do odosobnionych na tym tle należały w okresie międzywojennym poglądy takich badaczy, jak M. V. Clarke czy B. Wilkinson. Ich zdaniem

¹ H. A. Hallam, *View of the State of Europe during the Middle Ages*, t. I - II, Londyn 1819; W. Stubbs, *The Constitutional History of England*, t. I - III, Oxford 1874 - 1878.

² Por. np. R. Gneist, *Das englische Parlament in tausendjaehri — gen Wandlungen*, Berlin 1886; D. M. Petruševskij, *Velikaja Chartija Volnostej i konstitucionnaja bor'ba v anglijskom obščestve vo vtoroj polovine XIII veka*, wyd. 2, Moskwa 1918 czy W. Konopczyński, *Dzieje parlamentaryzmu angielskiego*, Warszawa 1922, Biblioteka Składnicy nr 16.

³ F. W. Maitland, wstęp do *Memoranda de Parlamento 1305*, Rolls series, 1893, s. XXXV i n. przedrukowany w niniejszym tomie, s. 9 i n.

⁴ Por. w szczególności A. F. Pollard, *The evolution of Parliament*, Londyn 1920 (kolejne edycje z 1926 i 1964); C. H. Mc Ilwain, *The High Court of Parliament and its supremacy*, New Haven 1910, zaostrzających krytyczne, ale ostrożne uwagi Maitlanda. Nawiażają do tegoż kierunku w swych licznych studiach H. G. Richardson i G. S. Sayers. Por. podsumowanie ich badań zawarte w: *Parliaments and Great Councils in Medieval England*, *Law Quarterly Review*, vol. LXXVII, 1961 i odbitka.

⁵ D. Prasquet, *Essai sur les origines de la Chambre des Communes*, Paryż

praktyka zwoływania w ciągu XIII i XIV stulecia większych zgromadzeń wynikała z powszechnej dla średniowiecza zasady sprawowania władzy w oparciu o rady, a nawet zgodę wszystkich tych, którzy mogli w państwie odgrywać jakąś rolę polityczną⁶. W latach bliskich drugiej wojnie pojawiać zaczęły się próby pogodzenia wspomnianych tu kierunków. I tak na przykład pojawiające się coraz liczniej, gdzieś od połowy XIII w., zjazdy określane przez źródła jako *parlamentum* zaczęto traktować jako zjazdy zwoływane wprawdzie z królewskiej inicjatywy, ale skupiające w jednym miejscu — radę, rozmaite sądy i przedstawicieli „sił politycznych” królestwa, w celu odbywania narad w szczególnie ważkich, wymagających szerszego poparcia społecznego kwestiach⁷. Swój ostateczny kształt dwuizbowego zgromadzenia przedstawicielskiego, odgrywającego samodzielną rolę polityczną i zdobywającego sobie coraz to szerszy krąg własnych kompetencji, zdaniem większości współczesnych, zdobył angielski parlament dopiero w drugiej połowie XIV w.⁸

Samo prześledzenie ewolucji poglądów historiografii na podniesione tu kwestie w ciągu ostatnich dwustu lat zasługuje na specjalną monografię. Rzecz dziwna, praca taka nie powstała dotąd nigdzie. Poszczególni badacze poprzestają na szkicowym omówieniu kwestii w ramach niewielkich artykułów lub rozdziałów w specjalistycznych monografiach, traktujących o wycinkowych zagadnieniach⁹. Nie spełniła tych nadziei wydana przed dziesięcioma laty monografia radzieckiej badaczki E. V. Gutnowej, zatytułowana *Narodziny angielskiego parlamentu*, w której poza parodięsięciostronicowym wstępem, nota bene nie najlepiej oddającym sens ewolucji anglosaskiej historiografii, poruszono nadto ciekawe zagadnienia składu wczesnego parlamentu oraz klasowego charakteru jego działalności¹⁰. Niemniej sumaryczny, a co więcej dyskusyjny w punkcie zbyt łatwo ferowanych ocen poszczególnych

1914; Ch. Petit-Dutaillis, *Le roi d'Angleterre et ses parlements au Moyen-Âge*, Revue Historique CLIV (1927); tenże, wespół z G. Lefebvre, *Studies and notes supplementary to Stubbs Constitutional History*, Publications of the University of Manchester, Historical Series, vol. VII, XXII, LIII, 1908 - 1929. Nawiązuje do „krytycznego” kierunku ostatnio również A. Marongiu w swej podstawowej pracy *Il parlamento in Italia*, Mediolan 1962, s. 125 i n, i to samo w przekładzie angielskim — *Medieval Parliaments. A comparative Study*, Londyn 1968, s. 76 i n.

⁶ M. V. Clarke, *Medieval Representation and Consent. A Study of early Parliaments in England and Ireland with special Reference to the Modus tenendi Parliamentum*, Londyn 1936; B. Wilkinson, *Studies in the Constitutional History of England in the 13th and 14th Centuries*, Manchester 1937; tenże, *The Constitutional History of Medieval England 1216 - 1399*, t. I - III, Londyn-Nowy Jork 1948 - 1958. Przyłączać zdaje się do tego „stubbsowskiego” kierunku R. Foreville, *Gouvernés et gouvernants en Angleterre, des origines anglosaxonnes à la mort d'Édouard I (1307)*, Anciens Pays et Assemblées d'États, t. XXXV, Bruksela 1966, s. 127 i n.

⁷ W szczególności J. E. A. Jolliffe, *Some Factors in the Reign of Henry III*, Transactions of the Royal Historical Society, t. XXII (1940 r.); R. F. Treharne, *The Nature of Parliament in the Reign of Henry III*, English Historical Review, t. LXXIV, 1959; J. G. Edwards, *Justice in Early Parliaments*, Bulletin of the Institut of Historical Research XXVII, 1954; a także w USA B. Lyon w syntezie *A Constitutional and Legal History of Medieval England*, Londyn-Nowy Jork 1960.

⁸ Por. zamieszczony w omawianym tomie zestaw rozpraw, a także cyt. wyżej w przyp. 5 prace A. Marongiu.

⁹ Por. z nowszych ujęć: E. Miller, *The Origins of Parliament*, b.m., 1960, Historical Association Pamphlets no. 44; J. G. Edwards, *Historians and the Medieval English Parliament*, Glasgow 1960; J. S. Roskell, *Perspectives in English Parliamentary History*, Bulletin of the John Rylands Library XLVI, 1964; G. P. Cuttino, *Medieval Parliament Reinterpreted*, Speculum XLI, 1966; P. Spufford, *Origins of the English Parliament*, London 1967 (poprzedzona wstępem, antologią wyjątków z różnych prac i tekstów źródłowych).

¹⁰ E. V. Gutnova, *Vozniknovenie anglijskogo Parlamenta*, Moskwa 1960. Por. też też nadto ciekawe studium — *O značení slova „Parlament” (parlamentum) v Anglii načala XIV veka*, Srednje Veka, t. XX, 1961.

badaczy charakter posiada polska rozprawa opublikowana przed laty przez W. Zakrzewskiego¹¹.

Tom pierwszy omawianej antologii — opracowany przez E. Millera, profesora historii średniowiecznej Uniwersytetu w Sheffield, poza wstępem jego pióra wprowadzającym w problematykę dziejów parlamentu w XIII-XIV w. (30 str.), dodatkowymi przypisami do przedrukowanych metodą fotomechaniczną rozpraw (s. 355-373), krótkim indeksem i zaktualizowaną, systematyczną bibliografią przedmiotu (s. 374-381) — obejmuje trzynaście rozpraw. Wszystkie one, poza jedną pióra F. W. Maitlanda (por. przyp. 3), przynależą do wspomnianego wyżej syntetyczno-kompromisowego kierunku. Są to, poza cytowanymi w przypisie 7 studiami J. Jolliffe'a, R. Treharne'a i J. Edwardsa, następujące prace (w nawiasie podano datę pierwszodruku): J. G. Edwards *Plena potestas of English Parliamentary Representation* (1934); tenże *The Personnel of the Commons in Parliament under Edward I and Edward II* (1925); H. M. Cam *The Legislators of Medieval England* (1945); T. F. T. Plucknett *Parliament 1327-1336* (1940); E. B. Fryde *Parliament and the French War 1336-1340* (1969); H. M. Cam *The Theory and Practice of Representation in Medieval England* (1953); T. F. Tout *The English Parliament and Public Opinion, 1376-1388* (1934); J. G. Edwards *The Parliamentary Committee of 1398* (1925); B. Wilkinson *The Deposition of Richard II and the Accession of Henry VI* (1939).

Omawiany tom, czytany przez cudzoziemca z natury rzeczy nie tak blisko związanego z anglosaską historiografią, zdaje się posiadać poza wielorakimi walorami, również i pewne niedostatki. Tak np. wstęp, stanowiący próbę wprowadzenia in medias res, zdaje się gubić szerszą perspektywę rozwojową anglosaskiej historiografii, jasno i zwięźle ukazaną przed laty przez tegoż E. Millera (por. przyp. 9). Dalej, oceniając w zasadzie pozytywnie trafność wyboru przedrukowywanych rozpraw, trudno nie wskazać na brak co najmniej dwóch pozycji, szczególnie reprezentatywnych dla współczesnej historiografii po obu stronach Atlantyku. Mamy tu na myśli przede wszystkim: studium podsumowujące niejako dorobek badawczy H. G. Richardsona i G. Saylesa *Parliaments and Great Councils* (por. przyp. 4), a także odpowiedni fragment z syntetycznego zarysu historii ustroju Anglii B. Wilkinsona (por. przyp. 6), może najlepiej z tomu III, s. 46-68 lub 234-286. Nie od rzeczy byłoby również zamieszczenie w tomie rozprawki G. J. Langmuira, amerykańskiego profesora, śmiało wkraczającego na drogę porównawczego analizowania instytucji angielskich i francuskich, nie tylko pod względem zbieżności terminologicznych, jak to czyniono dawniej, lecz również funkcjonalnych¹².

Na zakończenie wreszcie drobiazg edytorskiej natury. Podziwiając pomysł fotomechanicznego przedrukowywania tekstów wyrazić należy jednocześnie żal, iż nie pozostawiono przy nich paginacji oryginału, według której prace te cytowano dotąd w literaturze.

STANISŁAW RUSSOCKI (Warszawa)

II

Drugi tom tego interesującego i użytecznego wydawnictwa obejmuje okres wolnej przemiany parlamentu ze zgromadzenia stanowego w ciało, w którym, jak pisał już w 1565 r. Sir Thomas Smith *każdy Anglik jest obecny osobiście lub przez przedstawiciela, — — począwszy od Księcia — — a skończywszy na naj-*

¹¹ W. Zakrzewski, *O powstaniu parlamentu angielskiego i jego specyfice*, CPH, t. VI, 2, 1954.

¹² G. I. Langmuir, *Politics and Parliaments in the early thirteenth century*, Études sur l'Histoire des Assemblées d'États, Travaux et recherches de la Faculté de Droit et des Sciences Économiques de Paris, Série-Sciences Historiques, nr 8.

mniej znaczącej osobie Anglii. Być może, nazwa „reprezentacji narodowej” dla parlamentu elżbietańskiego jest przedwczesna. Z punktu widzenia teorii reprezentacji niewiele różnił się on jednak w istocie od parlamentu XVIII w., działającego już w państwie burżuazyjnym; jedyna różnica dotyczyła równoległych kompetencji konwokacji duchowieństwa. Wyzbyły się one swych uprawnień podatkowych wprowadzając dopiero w 1664 r., lecz znaczenie polityczne utraciły już w czasach Henryka VIII.

W przedmowie do tego tomu E. B. Fryde z Walijskiego Uniwersytetu Aberystwyth przedstawił kolejno — rozwój parlamentu w XV w., przy czym idąc za sugestiami G. R. Eltona część tę doprowadził do czasów Henryka VII włącznie¹³, oraz pozycję tego organu za Henryka VIII i Elżbiety. Autor stanął przed nader trudnym zadaniem scharakteryzowania na 30 tylko stronicach tak istotnych, a zarazem nierzadko subtelnym przemian, jakie w zakresie składu, procedury i kompetencji parlamentu (z tzw. „przywilejami” włącznie) zachodziły w ciągu XV i XVI w. Zadanie być chyba nawet trudniejsze niż to, które stało przed wydawcą I tomu. Zostało ono niewątpliwie wykonane, choć wydaje się, że autor nie poruszył wszystkich najistotniejszych problemów. Zabrakło tu może szerszego uwzględnienia przemian Izby Lordów, rzutujących również na pozycję Izby Gmin. Zabrakło nawet wzmianki o wspomnianych wyżej konwokacjach. Zbyt mało miejsca poświęcił autor także roli petycji prywatnych — problemowi wiążącemu się przy tym dość blisko z genezą parlamentu; co prawda bardzo sugestywne tezy A. F. Pollarda okazały się zbyt jednostronne, jednakże nie powinno się tracić z oczu ich racjonalnego jądra¹⁴. W stosunku do przedmowy można wysnuć ponadto ogólniejszy wniosek, iż stanowi ona raczej tylko krytyczne omówienie literatury oraz (w przypadku okresu panowania Henryka VIII i Elżbiety) źródeł, przez co jest znacznie mniej oryginalna niż przedmowa do tomu I. Świadczyć o tym może beznamietne przekazywanie w niej niezgodnych czasem ze sobą poglądów, np. tezy G. R. Eltona o zasadniczej „rewolucji w rządzeniu”, jaka dokonała się w czasach Henryka VIII oraz tezy R. W. K. Hintona o upadku znaczenia parlamentu już w czasach Elżbiety¹⁵.

W tomie II znalazło się 10 studiów poświęconych różnym problemom z dziejów parlamentu od czasów Lankastrów do okresu panowania Elżbiety I. Początkowemu okresowi panowania Lankastrów poświęcone zostało studium A. L. Browna *The Commons and the Council in the Reign of Henry IV* (I wyd. 1964), w którym autor skorygował zasadniczo tezę biskupa Stubbsa o ustanowieniu w 1404 i 1406 r. parlamentarnej formy rządów. Następny artykuł — B. P. Wolffe'a *Acts of Resumption in the Lancastrian Parliaments. 1399 - 1456* (1958) — może szczególnie zainteresować historyków polskich, bowiem stanowiąca jego przedmiot walka Izby Gmin z rozdawnictwem domen królewskich za Lankastrów była podobna do walki naszej izby poselskiej o egzekucję dóbr. Interesujące są również studia: J. R. Landera, *Attainder and Forfeiture, 1453 - 1509* (1961) o najobszerniejszej grupie aktów parlamentu w latach 1453 - 1509 oraz H. Miller, *London and Parliament in the Reign of Henry VIII* (1962), o działalności jednej z najważniejszych grup nacisku. Bardzo istotne znaczenie ma przedruk trudno dostępnej u nas przekrojowej pracy J. E. Neale'a, *The Commons' Privilege of Free Speech in Parliament* (1924). Następne dwie prace poświęcone zostały przełomowym w pewnym zakresie latom Parlamentu Reformacyjnego — są to *Parliamentary Drafts, 1529 -*

¹³ Por. np. G. R. Elton, *A Revolution in English History, Past and Present*, nr 32 (1965), s. 103 - 9.

¹⁴ A. F. Pollard, *The Evolution of Parliament*, wyd. II, London 1926, s. (m. in.) 42 - 3, 61, 129, 239.

¹⁵ *The Decline of Parliamentary Government under Elizabeth and the Early Stuarts*, Cambridge Historical Journal, XII (1957), s. 116 - 31.

- 1540 oraz *The Political Creed of Thomas Cromwell* — G. R. Eltona. Z kolei przedrukowano dwa studia J. E. Neale'a, zajmujące się opozycją czasów elżbietańskich — *The Elisabethan Acts of Supremacy and Uniformity* i *Peter Wentworth*. Na końcu wreszcie wydawcy zamieścili również trudno dostępny u nas artykuł J. S. Roskella, *Perspectives in English Parliamentary History* (1964), który zawiera, zbyt ostrą zresztą, krytykę poglądów A. F. Pollarda oraz autorów drukowanych w tym tomie: G. R. Eltona i J. E. Neale'a — o doniosłym znaczeniu epoki Tudorów dla ukształtowania się nowożytnego parlamentu angielskiego.

Czy w wydawnictwie znalazły się wszystkie najpoważniejsze studia obrazujące przeobrażenia parlamentu w czasach Lankastrów, Yorków oraz Tudorów? Wydawcy mieli bardzo trudny wybór, bowiem żywe od dawna zainteresowanie nauki tym okresem ostatnio jeszcze poważnie wzrosło, o czym może świadczyć m. in. zacięta dyskusja o znaczeniu rządów Tudorów, jaka toczyła się w latach 1963 - 65 na łamach *Past and Present*. Koncepcja przyjęta w tym tomie budzi jednak pewne wątpliwości. Wydaje się bowiem, że dyskusyjna jest już proporcja między w. XV, któremu poświęcono tylko trzy studia (oraz część pierwszego artykułu J. E. Neale'a), i w. XVI. Wybór stał się w ten sposób zbyt wyraźną ekspozycją poglądów G. R. Eltona i — po części — J. E. Neale'a, którą w części tylko łagodzi ostatnia rozprawa J. S. Roskella. Dyskusyjne może być również o wiele silniejsze uwzględnienie momentów praktycznej działalności parlamentu niż problemów ściśle ustrojowych, jak również pominięcie uwarunkowania społecznego. W zakresie spraw ustrojowych zabrakło w szczególności nader ważnego problemu proklamacji, którym zajmuje się nawet kilka nadających się tu do przedruku prac¹⁶. W zakresie społecznego podłoża przemian pozycji parlamentu natomiast bardzo przydatne mogłyby okazać się wyniki badań J. S. Roskella nad „parlamentarną ekspansją” gentry w XV w.¹⁷; być może przydałaby się również, choć jedna z sporej liczby prac poświęconych Izbie Lordów. Warto wreszcie zauważyć, że tempo badań nad parlamentem XVI w. jest tak duże, że niektóre tezy zawarte we wstępie i w przedrukowanych pozycjach wymagają już modyfikacji; przyczyniły się do tego w szczególności interesujące także pod względem warsztatowym badania S. F. Lehmberga nad poprawkami w oryginałach projektów ustawodawczych Parlamentu Reformacyjnego, dowodzące większej niż dotąd zakładano samodzielności Izby Gmin¹⁸.

Tak jak do tomu I i do tomu II została załączona selektywna bibliografia w układzie rzeczowym, uwzględniająca szczególnie literaturę nowszą i najnowszą. Można wprawdzie mieć wątpliwości co do tego, czy istotnie znalazły się tu wszystkie istotniejsze pozycje — z drugiej jednak strony trzeba pamiętać, że zwłaszcza epoka Tudorów jest pod względem bibliograficznym bardzo dobrze opracowana.

Choć może nieco w mniejszym stopniu niż pierwszy, drugi tom studiów z dziejów parlamentu angielskiego stwarza dogodną możliwość zapoznania się z zasadniczymi kierunkami rozwoju tego ważnego już w czasach Tudorów, a kluczowego w XVIII i XIX w. angielskiego organu państwowego. Mimo bowiem pewnej dyskusyjności koncepcji leżących u podstaw wyboru tekstów — znalazły się w nim istotnie pozycje, zaliczające się do najpoważniejszych osiągnięć historiografii angielskiej.

HUBERT IZDEBSKI (Warszawa)

¹⁶ Za najpoważniejsze ujęcie problemu proklamacji (niestety nie w związku z *Common Law*) trzeba uznać chyba G. R. Eltona, *Henry VIII's Act of Proclamations*, *Engl. Hist. Rev.*, LXXV (1960), s. 208 - 22, mimo że krytyka E. B. Fryde'a (s. 21) wydaje się częściowo słuszna.

¹⁷ Artykuł: *The Social Composition of the Commons in a Fifteenth-century Parliament*, *Bulletin of the Institute of Hist. Research*, XXIV (1951), s. 152 - 72, który stał się podstawą rozdziału VII książki *The Commons in the Parliament of 1422*, Manchester 1953.

¹⁸ *Early Tudor Parliamentary Procedure. Provisos in the Legislation of the Reformation Parliament*, *Eng. Hist. Rev.*, LXXXV (1970), s. 1 - 11.